MODERNLEŞME KURAMI VE TÜRKİYE'DE MODERNLEŞME İLE İLGİLİ DÜŞÜNCELER

Hakan UZUN
Gazi Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi
Kırşehir, Türkiye

ÖZET

Kaynağında Batı'nın, XIX. Yüzyılda batılı olmayan toplumlara karşı geliştirdiği bakış açısının etkileri olan modernleşme kuramı, 1950'li yıllarda ortaya çıkmış ve bu kuram çerçevesinde toplumların yaşadıkları değişim süreçlerinin evrensel yasalarını bulmaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Ancak modernleşme kuramının aksine, modernleşen toplumların modernleşme süreçlerinde farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu durum modernleşme kuramına yönelik bir takım eleştirilere sebep olmuş, modernleşme kuramına bir takım yeniliklerin getirilmesini sağlamıştır.

Uzun bir süredir modernleşme süreci içerisinde bulunan Türkiye'de modernleşme ile ilgili kavramlar sürekli gündemde kalmış ve birbirine zıt bir çok düşünceler ortaya konmuştur. Değişim olgusu temeline dayanan ve toplumların dünyadaki gelişmelere sırtını dönmeden, yaratılan tüm yeni değerleri sahip olduğu kültür dinamikleriyle yoğurarak, sürekli bir değişim ve gelişimi gerçekleştirmesi olarak kabul edilmesi gereken modernleşme kavramı, Türk toplumunun yararına olacak bir şekilde tanımlanmalı, bu tanım ne Türk toplumunu kendisine yabancılaştıracak bir değişimi öngörmeli, ne de onu dünyadan soyutlamalıdır.

Anahtar Kelimeler: *Modernleşme, Türkiye'de Modernleşme*

THEORY OF MODERNIZATION AND CONSIDERATIONS ON MODERNIZATION IN TURKEY

ABSTRACT

The theory of modernization which stems from the viewpoint of developed by the West in the 19th century against non-Western societies emerged in the 1950s and studies have been conducted to find the universal laws of the evolution processes that societies have experienced within the framework of this theory. However, contrary to the theory of modernization, variances have appeared in the modernization processes of modernized societies. This has arisen a series of criticisms towards the theory of modernization and enabled certain innovations in the theory of modernization.

Concepts regarding modernization have always been on the agenda in Turkey, which has been in the process of modernization for a long time now, and contracting views have been put forward in this regard. The concept of modernization, which is based on the fact of evolution and which must be recognized as a constant evolution and development of societies without neglecting the developments in the world, but by incorporating all the new values together with the cultural dynamics it has, should be defined in a manner which is to the benefit of the Turkish society and this definition must neither foresee an evolution that will alienate Turkish society to itself nor isolate it from the world.

Key words: *Modernization, Modernization in Turkey*

1- Modernleşme Kuramı

İnsanlığın "modernite" denilen yeni bir hayat tarzına girmesi, Avrupa'da XVII. Yüzyılda meydana gelen gelişmelerin bir sonucudur. Çünkü bu yüzyılda Avrupa'da meydana gelen ekonomik gelişimin ortaya çıkardığı kurumsal ve kültürel değişmeler, toplumları yeni bir sürece sokmuştur. Modernleşme olarak nitelendirilen bu değişim sürecinin etkileri tüm dünyayı sarsmış ve etkilemiştir.[1]

Modernleşme kuramı ise, 1950'li yıllarda, sosyal bilimlerin inceleme yöntemlerinde gerçekleşen değişikliğin sonucu olarak, toplumların yaşadıkları değişim süreçlerinin – tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi – evrensel yasalarının bulunmaya çalışılmasıyla ortaya çıkmıştır.[2] Yani, Batı, kendi iç dinamikleri yoluyla yaşadığı modernleşme sürecinden, batılı olmayan toplumların değişim süreçlerini açıklayabilecek bir formül ortaya çıkarmıştır.[3]

Değişme olgusu temeline dayanan modernleşme kuramlarında, kuramcılar, modernleşmeyi toplumsal değişmenin bir türü olarak ele almışlardır. Burada değişme kavramı, Batı ülkelerinde ulaşılmış gelişme çizgisine doğru bir farklılaşmanın anlaşılması, olarak görülmüştür.[4]

Modern ve geleneksel olarak nitelendirilen iki toplum tipinin karşılaştırılmasına dayanan[5] modernleşme kuramına göre, modern insan, değişimden yana, sorgulayıcı, düşünen, planlı, çevreye egemen olan, kaderci olmayan, insanlara karşı duyarlı, insan emeğine saygı duyan ve insanın emeği karşılığında ödüllendirilmesinden yana olan, bir insan olmalıdır. Modern insan, doğa ile ilişkilerinde ondan en iyi şekilde yararlanabilmenin yolunu bulmalı, doğaya egemen olmalıdır. Tabii aklını kullanarak, kendi sınırsız tüketim isteği ile, doğanın kıt kaynakları arasında iyi bir denge kurarak. Modern toplumda, insanlar arasındaki ilişkilerde ise, insan birey olarak algılanmalı ve insanlar arası ilişkiler, bireyler arası eşit ilişkiler olarak kabul edilmelidir. Yine modern toplumda ekonomik ilişkiler, kapitalizm çerçevesinde şekillenmeli ve modernliğin siyasal boyutu da liberal demokrasi olmalıdır.[6]

Gelişmekte olan tüm toplumların, batılı toplumların geçtiği benzer aşamalardan geçecekleri anlayışıyla oluşturulan[7] modernleşme kuramına göre geleneksel toplumdan – modern topluma geçiş şu özelliklere sahiptir:

"a) Modernleşme aşamalı bir süreçtir. Ve bütün toplumlar özünde aynı aşamalardan geçeceklerdir.

b) Modernleşme süreci, farklı toplumların modernlik aşamasına doğru çevrildikçe benzeşeceklerini ifade etmektedir.

---

[1] Ali Yaşar Sarıbay, **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslâm**, 2.Baskı, İstanbul, 1995, s.85.
[2] Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, 3.Baskı, İstanbul, 1995, s.30-31.
[3] Köker, **a.g.e.**, s.39; Metin Heper, **Modernleşme ve Bürokrasi**, Ankara, 1973, s.24; İsmail Coşkun, *"Modernleşme Kuramı Üzerine"*, **Sosyoloji Dergisi**, 3.dizi.1.sayı'dan ayrı basım, İst. Üni.Ed.Fak., (289-304) İstanbul, 1989, s.297.
[4] Suavi Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Ankara, 1993, s.22; Heper, **Modernleşme...**, s.19-20.
[5] Coşkun, *a.g.m.*, s.297; Köker, **a.g.e.**, s.39; Heper, **Modernleşme...**, s.24.
[6] Köker, **a.g.e.**, s.40-47.
[7] Emre Kongar, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, İstanbul, 1981, s.217.

c) Modernleşme geriye çevrilemeyen bir süreçtir.

d) Modernleşme ilerlemeci bir süreçtir. Uzun vadede kaçınılmaz, hatta arzulanan bir süreçtir."

Buradan da anlaşılıyor ki *"geleneksel toplum –modern- toplum ayrımı, toplumsal evrimin genel yasalarını arayan bir tarih felsefesinin öğeleri niteliğindedir."*[8]

Modernleşme kuramı, değişimin zorunlu olarak geleneksel toplumdan -modern- topluma doğru olacağını varsaymakla kalmamış, aynı zamanda bir toplumun, modernleştiği oranda geleneksel kurum ve yapılarının da ortadan kalkacağını iddia etmiştir.[9]

Yine modernleşme kuramına göre, durağan bir yapıda olduklarından, kendi içerisinde bir değişim gerçekleştiremeyen batılı olmayan toplumlara içeriden veya dışarıdan bir müdahale yapılması gerektiği iddia edilmiş; dış müdahalenin batı tarafından, içerideki müdahalenin ise, daha çok batı kültürüyle yetişmiş yerli aydın tarafından yapılabileceği söylenmiştir. Ayrıca, bu zorunlu müdahaleler sırasında, modern topluma ulaşılıncaya kadar, ülkede kurulabilecek otoriter bir yönetim tarzı da oldukça normal karşılanmıştır.[10]

Bu açıklamalara dayanarak modernleşme kuramının temel özelliklerinin şu üç noktada toplandığını söyleyebiliriz:

"a) Tek bir sistem (batı) ve ortak payda (endüstri)

b) Batının üstünlüğünün tartışılmazlığı

c) Doğunun sistemle bütünleştirilmesi."[11]

Ancak modernleşme kuramının iddialarına rağmen, yapılan araştırmalar göstermiştir ki, modernleşme kuramı, modern veya modernleşmekte olan bir çok toplumdaki değişimleri açıklamaya yetmemiştir.[12]

Öncelikle Batı, modernleşme kuramı ile, her ne kadar toplumsal değişimin evrensel yasalarını oluşturduğuna inandıysa da, modernleşen toplumların, modernleşme süreçlerinde farklılıklar olmuştur. Bu farklılıklar, her toplumun tarihten edindiği tecrübelere, batının o toplumlar üzerindeki etkilerine ve bulundukları coğrafyaya göre farklılıklar ortaya çıkarmıştır.[13]

Ayrıca geleneksel yaşam biçiminin ortadan kaldırılması ile her zaman modern bir toplum ortaya çıkmamış, hatta bu durum toplumda "çözülme, suçluluk ve kaos" yaratmıştır. Buna karşın, geleneksel semboller korunmasına rağmen, modernleşmede başarılı olan ülkeler de olmuştur. Örneğin, Japonya'da, Japon İmparatoru, Britanya'da kraliyet simgeleri,

---

[8] Samuel P.Huntington,"The Change to Change,Modernization,Development,and Politics",**Comparative Politics**,Cilt III,s.293-294;naklen Köker,**a.g.e.**,s.49-50

[9] Metin Heper, **Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme**, İstanbul, 1977, s.29; S.N.Eisenstadt, *"Kemalist Yönetim ve Modernleşme: Bazı Karşılaştırmalı ve Analitik Görüşler"*, **Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi**, Yay.Haz.: Jacop M. Landau, Çev.: Meral Alakuş, (19-37) İstanbul, 1999, s.22.

[10] Köker, **a.g.e.**, s.51-52.

[11] Coşkun, *a.g.m.*, s.295.

[12] Eisenstadt, *a.g.m.*, s.23.

[13] Mümtaz'er Türköne, **Modernleşme, Laiklik ve Demokrasi**, Ankara, 1994, s.60.

Hollanda'da taşralı yaşam biçimi korunmuş olmasına rağmen, bu durum, bu devletlerin modernleşmesini engellememiştir.[14]

Bu olaylar karşısında, modernleşme kuramı öncelikle, kendi içerisinde birtakım eleştirilere uğramış ve yanlışları tespit edilerek, modernleşme kuramına, yenilikler getirilmiştir. Bunlar arasında en önemlileri:

"*a) Modernlik ve geleneksellik kavramlarının birbirlerini dışlayan, birinin varlığı, diğerinin yokluğu demek olan tarihsel kategoriler olarak kabul edilmemesi,*

b) Tarihin evrensel yasaları olan, belirlenmiş bir süreç olmadığının düşünülmeye başlanması ve son olarak

c) Modernleşmekte olan toplumlarda, geleneksel bir takım öğelerin modernleşme sürecini hızlandırıcı etkilerinin olabileceğinin düşünülmesi olarak özetlenebilir."[15]

Ancak daha sonra, sosyal bilimlerde pozitivizmin ve siyasal gelişim açısından da Batı demokrasisinin, eleştirisinin gündeme gelmesiyle birlikte, modernleşme kuramına karşı yapılan eleştiriler artmış, kuramın tümüyle reddine ilişkin eleştiriler ortaya çıkmıştır.

Modernleşme kuramına yöneltilen en radikal eleştirilerden biri, sosyal bilim araştırmalarında ön plana çıkan pozitivizme karşı yapılan eleştiriler olmuştur. Modernleşme kuramının oluşmasında en büyük etken olan pozitivizmin, doğa bilimlerle, sosyal bilimler arasında metodolojik bir birlik olduğunu kabul eden anlayışı, anti-pozitivist anlayışa göre eleştirilmiş ve sosyal bilimlerin amacı "açıklama" değil, "anlama" ve "yargılama"dır, denilmiştir. Ve böylece toplumsal değişmelerin önceden belirlenmiş yasalarının olabileceği fikri kabul edilmemiştir. Buna göre, batı dışındaki toplumlarda gerçekleşen değişim süreçleri, belirli "ideal" tipler aracılığıyla değil, toplumların kendi özgün tarihi içinde ve kendi özgün terimleri ile incelenmelidir eleştirisi yapılmıştır.[16]

Ayrıca, iktisadi olarak kapitalizmi ve siyasal alanda da liberal demokrasiyi idealleştiren ve kapitalizmin sonuçta, liberal demokrasiyi ortaya çıkardığını iddia eden, modernleşme kuramının, bu yönü de eleştirilmiş ve gerçekte, demokrasinin kapitalizmin doğasında olmadığı söylenerek, demokrasi kapitalizm içinde, kapitalizme karşı olan, toplumsal güçlerin mücadeleleri ile ortaya çıkmıştır, denilmiştir.[17]

Şimdiye kadar içeriğini ve ona yapılan eleştirileri açıklamaya çalıştığımız, modernleşme kuramının, şimdi de başka bir yönü üzerinde duralım ve modernleşme kuramının hangi tarihsel nedenlerle ortaya çıktığını açıklamaya çalışalım. Ve böylece içinde, özgürleştirici bir potansiyel bulunan ve tarihi bir gelişim olarak ortaya çıkan modernlik ile batılı devletlerin dünya üzerinde politik bir hegemonya kurabilmek amacıyla geliştirdiği modernliği, birbirinden dikkatle ayırabilme imkanına kavuşabilelim.[18]

---

[14] Eisenstadt, *a.g.m.*, s.24.
[15] Köker, **a.g.e.**, s.71.
[16] **a.g.e.**, s.232.
[17] **a.g.e.**, s.80-87.
[18] Sibel Bozdoğan - Reşat Kasaba, **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, Çev.: Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 1998, s.4.

II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan, modernleşme kuramının kaynağında, Batı'nın XIX. Yüzyılda, batılı olmayan toplumlara karşı geliştirdiği bakış açısı bulunur.

Batı, XIX. Yüzyılda ele geçirdiği üstünlüğü bütün dünyaya yayabilmek, doğu toplumlarına yapacağı müdahaleyi meşru kılıp, onları daha kolay sömürebilmek maksadıyla; doğu toplumlarına yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Dünyaya, kendini merkez kabul ederek bir anlam vermeye çalışan batının, bu düşüncelerine göre, batı dünyası ile doğu dünyası arasında giderilemeyecek farklar vardır. Çünkü, doğu toplumları geridir ve gelişmemiştir. Ve doğu toplumlarının, bu durumlarından kurtulmalarının yolu da, batılıların onlara müdahaleleri ile olabilir. Batı, doğu toplumlarına önderlik edecek ve böylece tüm insanlık, "tarımdan endüstriye, kölelikten özgürlüğe doğru" gelişecektir. XIX. Yüzyıl şarkiyatçılığının temelini oluşturan bu düşüncelerle batı, aslında, doğu toplumlarına yapacağı müdahalenin meşru zeminini hazırlamıştır. Hatta, batı, işi o hale getirmiştir ki yapacağı müdahalenin "ilerleme ve uygarlık" adına alkışlanmasını dahi istemiştir.[19]

İşte, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkarılan, modernleşme kuramı, böyle bir tarihi mirasa sahiptir ve XIX. Yüzyılda, batının, ilkel olarak nitelendirdiği toplumlar, modernleşme kuramında geleneksel toplumlar olmuşlar, ayrıca XIX. Yüzyılda uygar batıya doğru olan dönüşümün adı da, modern topluma geçiş süreci olmuştur. Kısaca, batı, XIX. Yüzyılda olduğu gibi, ancak, bu sefer üstünlüğünü dünyaya yaymak için değil, zaten varolan üstünlüğünün devamını sağlayabilmek ve halen sömürgesi altında bulunan devletlerin batıya karşı oluşan hareketlerini yumuşatabilmek için, bu defada modernleşme adı verilen bir kuram ortaya çıkarmıştır.[20]

Modernleşme kuramının bu yönüyle ilgili son olarak, modernleşme kuramı, batı sömürgeciliğinin, oluşan yeni şartlar karşısında devamını sağlamaya yönelik bir içeriğe sahiptir[21], denilebilir.

2-Türkiye'de Modernleşme İle İlgili Bazı Düşünceler

Türkiye'deki modernleşme süreci de, modernleşme kuramı açısından, II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda değerlendirilmiş ve oldukça başarılı bulunmuştur. Hatta, Türkiye, örnek gösterilerek, modernleşme projesinin, nüfusunun büyük bir çoğunluğu Müslüman olan bir ülkede de başarıya ulaşabileceği söylenmiştir.[22]

Ancak, bu durum 1960'ların sonlarına doğru değişmiş, Türk modernleşmesi eleştirilmeye başlanmıştır. 1970'lerin sonlarında ise, Türkiye'de modernleşme sözcüğü kötü bir şey olarak görülmüştür. Türk modernleşmesine karşı yapılan ilk eleştirilerde, önceleri Atatürk dönemi ayrı tutularak eleştiriler yapılmıştır. Fakat, 1980'lerden sonra, Türk modernleşme süreci, Atatürk dönemi de

[19] Coşkun, *a.g.m.*, s.291-293.

[20] a.g.m., s.295-296.

[21] Şükrü Karatepe, **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, 2.Baskı, İstanbul, 1997, s.16.

[22] Bozdoğan-Kasaba, *a.g.m.*, s.2; Emre Kongar, **Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürk**, İstanbul, 1983, s.338-339.

dahil olmak üzere, adeta eleştiri yağmuruna tutulmuştur.[23]

Bu tip eleştiri ve düşünceler, ülkede demokratikleşme açısından bazı isteklerin dile getirilmesi olarak kabul görse bile; bu eleştirilerde gözlenen yanlış, Türk modernleşme sürecinin, özellikle de, Atatürk döneminde yaşanan sürecin tahlilinin iyi yapılamaması ve 1920'lerin Türkiye'siyle, bugünkü Türkiye'nin geldiği noktanın tamamen gözden kaçırılmasıdır.[24]

Kanımızca, Türk modernleşmesini, batılı bilim adamlarının geliştirdiği modellerle açıklamaya çalışmak ve eleştiri getirmek doğru bir yaklaşım değildir.

Türk modernleşmesinin gerçekçi bir şekilde değerlendirilebilmesi için iki şart gerekmektedir. Bunlar:

"a)Batılı modellerin koşullandırmalarından kurtulmak ve

b) Bunları gözardı etmemek, hem Türk Devrimi'nin kendine özgü toplumsal yapısını dikkate almak, hem de bunu Amerika'yı yeniden keşfeder biçimde yapmamak."[25]

Yaşanan modernleşme süreci içerisinde Türkiye'de de, genelde modernleşme sürecine giren ülkelerde görülen bir durum gerçekleşmiş; ve bir tarafta modernleşmeyi kabul etmeyen, diğer tarafta modernleşmenin bir bütün olarak devamından yana olan gruplar oluşmuştur. Bunların yanında modernleşmede, seçmeci bir tavrın izlenmesi gerektiğini iddia eden gruplar da vardır.

Ancak bu kişi ve grupların yaptığı tartışmalar, bu konuya hiçbir ilmî katkı sağlamamış ve *"ilim dilinde yeri olmayan ilericilik ve gericilik münakaşaları şeklinde devam eden"* bir kısır döngü oluşmuştur.[26]

Şimdide,yukarıda söylediklerimizin paralelinde, son dönem yazarlarımızın modernleşme, çağdaşlaşma veya batılılaşma olarak nitelendirdikleri kavramlarla ilgili düşüncelerine bakalım:

Vedat Günyol, batıyı *"... adına pozitif bilim dediğimiz bilgi birikimi, bilgi yetkinliği, bilgi gücüyle bezeli, doğayla kavga dövüş, aklın mantığın üstünlüğüne, eleştirel kafanın utkusuna varmış, düşünce özgürlüğünün erdemine sıkı sıkıya bağlanmış bir dünya görüşü"* olarak tarif etmiş; batılılaşmayı da *"bilimi, sanatı, toplumsal yaşamıyla, ileri bir teknik yetkinliğine varma, yani çağdaşlaşma özlemi"* olarak belirtmiştir.[27]

Murat Belge, batıyı *"homojen"* olarak kabul etmemiş ve batının *"tek parçalı bir gerçeklik"* olamayacağını belirterek *"batılılaşma"* deyimiyle gösterilen hedefin aslında *"kurgusal"* olduğunu söylemiştir. Batılılaşmayı, *"batılı"* ve *"batıcı"* kavramlarını kullanarak açıklamaya çalışan Belge, batının bir *"çoğulcu hayat tarzı"* ve bunun yaşanması olduğunu, *"batıcının"* ise *"bu hayat tarzını yaşıyor olmaktan çok, buna erişme yolunda, şu veya bu derecede yoğunlaşan bir*

[23] Bozdoğan-Kasaba, *a.g.m.*, s.2-3; Reşat Kasaba, *"Eski İle Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm"*, **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, Çev.: Nurettin Elhüseyni, (12-28) İstanbul, 1998, s.13.

[24] Bozdoğan-Kasaba, *a.g.m.*, s.4.

[25] Kongar, **Devrim Tarihi...**, s.340; Eisenstadt, *a.g.m.*, s.25.

[26] Bahaeddin Yediyıldız, *"Batılılaşmanın Temelleri Üzerine Bazı Düşünceler"*, **Birinci Milli Türkoloji Kongresi** (İstanbul, 6-9 Şubat 1978), (328-335) İstanbul, 1980, s.335.

[27] Vedat Günyol, *"Batılılaşma"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, (255-259) C.I., s.255-259.

yönelim, bir zorlama anlamı" olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca batıya yönelme hedefinin daima devlet tarafından koyulduğunu, devletin de yalnızca batıyı teknolojik üstünlük olarak algılayıp, onun "*sivil toplum*", "*demokrasi*" gibi değerlerini göremediğini belirtmiştir.[28]

Taner Timur, batılılaşmayı *"farklı bir toplum yapısında ve farklı şartlarda gerçekleşen bir sürecin ürünü olan"* bir toplum modelinin benimsenmesi olarak görmüş ve bu modelin, *"Osmanlı devlet adamlarının ve aydınlarının kendi toplumlarının gerçeklerinden hareket ederek, özgürlük içinde ve karşılaştırmalı bir biçimde geliştirdikleri bir model olmadığını"* belirtmiştir. Timur'a göre, olay daha ziyade, önceki yüzyıllarda çok değişik bir kuvvet dengesi içinde *"Batılı devletlerin, Osmanlılara empoze ettikleri eylemler bütünüdür."*[29]

Tarık Zafer Tunaya, *"batılılaşma sorununun en önemli noktası"*nı, *"Türk-Batı sentezinin yapılması"* olarak görmüştür. Tunaya, Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma adlı eserinde Cumhuriyet dönemi Batılılaşma tezlerini, Kısmîciler, Gelenekçiler ve Bütüncüler şeklinde gruplara ayırarak işlemiştir. Tunaya'ya göre, Kısmîciler *"biçimsel bir birleşme halindedirler: Gelenekçiler'e göre Batı'nın ahlakiyat ve maneviyatına gerek yoktur. Batıdan yalnız teknik alınabilir"*. Bütüncüler ise, batı uygarlığını yalnız Hıristiyanlığın eseri olarak görmemiş, batılılaşmaya bir sınır konulmasını istememişlerdir.[30]

Niyazi Berkes, Türk toplumunun yüzyıllardır süregelen değişim sürecini *"çağdaşlaşma"* hareketi olarak nitelendirmektedir. Berkes, çağdaşlaşmayı toplumda dinin veya geleneklerin sonucu her alanda *"kutsal"* hale gelen şeylerin sarsılması olarak görmekte, terimin Avrupa'daki karşılığı olarak da dar anlamıyla din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması demek olan *"laiklik"* kelimesi yerine, daha geniş kapsamlı olduğunu düşündüğü *"secularizm"*i göstermektedir. Berkes'e göre *"çağdaşlaşma konusunda asıl sorun kutsal alanın ekonomik, teknolojik, siyasal, eğitsel, cinsel, bilgisel, yaşam alanlarında daralması, etkisizleşmesi sorunudur"*. Berkes, Türkiye'nin çağdaşlaşması, yani dinin etkisizleşmesi, tarihi bir gelişimin sonucudur, diyerek bunu eleştirmenin, neden böyle oldu, başka türlü olamaz mıydı? demenin yanlışlığını belirtmektedir. Çünkü Berkes'e göre tarihi gelişim içinde bu bir zorunluluktu ve ona göre şu an dahi, geriye dönülmesi imkânsız bir zorunluluktur.[31]

Suat Sinanoğlu, Batılı olmayan toplumların *"batılı uygarlığın tümünü tanımaları"* gerektiğini belirterek,[32] Batı uygarlığını diğer uygarlıklarla kıyaslamış ve batı uygarlığının *"temelinde bulunan ruh özgürlüğü"*nün bu uygarlığın ayırıcı yönü olduğunu, bu özelliğinde *"insanın doğal*

---

[28] Murat Belge, *"Cumhuriyet Döneminde Batılılaşma"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.I., (260-264) s.261-264.

[29] Taner, Timur, **Osmanlı Çalışmaları**, 3.Baskı, Ankara, 1998, s.85-86.

[30] Tarık Zafer Tunaya, *"Batılılaşmada Temel Araştırmalar ve Yaklaşımlar"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.I, (238-239) s.238-239.

[31] Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, 1978, s.10-21.

[32] Suat Sinanoğlu, **Türk Hümanizmi**, 2. Baskı, Ankara, 1988, s.10.

yeteneklerini özgürce geliştirme amacı güttüğünü"[33] belirtmiştir.

Hilmi Ziya Ülken, tarihin hemen her döneminde yaratıcı bir toplumun olabileceğini, bu tip toplumların rehber olarak kabul edilmesini ve diğerlerinin onun seviyesine ulaşması gerektiğini söyleyerek, bu ulaşma çabasını modernleşme olarak nitelendirmektedir. Modernleşmede kültür ve medeniyet ayrımına karşı olan Ülken, bu ayrıma girerek *"modernleşmede pasif bir kopyacı"* durumuna düşenlerle, *"modernleşmeyi toptan reddedenlerin"* durdukları yerin aynı olduğunu belirtmiş, birincilerin bu şekilde davranarak, *"üstün kültürün önünde pasif bir hayranlığa"* ve *"ilerisi için hiçbir gelişme imkânı bırakmama"* gibi bir sonuca yol açtıklarını, ikincilerin ise bir *"sosyal intihara"* sebep olduklarını söylemiştir. Konuyla ilgili olarak Ülken şunları da söyler: *"kültürde, sanatı, hukuku, ahlakı, felsefeden ve ilimden ayırmaya imkân yoktur. Onların hepsi millî ve hepsi milletlerarasıdır. Bir Akdeniz veya Avrupa kültüründe bütün bu kurumlar bu çevrenin milletleri tarafından işlendiği için bu kültür ve çevreye göre milletlerarası, milletlerden her birine göre millidir", "sanatçısını, ahlakçısını, hukukçusunu, filozofunu millî, alimini milletlerarası sayan bir kültür çevresi olamaz. Tekniği Batı'dan alalım, fakat ahlakımızla, hukukumuzla şarklı kalalım diyemeyiz. Toptan bir dünya görüşü seviyesine varmadıkça bu zihniyeti almadıkça çağdaş kültüre girmek mümkün değildir."*[34]

Mümtaz Turhan, Batı medeniyetini bir dünya medeniyeti olarak kabul etmiş ve Batılılaşalım mı? Batılılaşmayalım mı? tartışmasının kendi deyimiyle "Moliere'nin komedilerinde tefelsüfü seven allâmelerin gülünç vaziyetini hatırlatmaktan başka bir şeye yaramayacağını, bu yüzden asıl sorunun *"bu medeniyete nasıl intisab edileceği"* olduğunu belirtmiştir.[35] Turhan, henüz batılılaşılamadığını, bunun nedeninin de, batı medeniyetinin tam olarak anlaşılamaması ve belli bir program ve sistem takip etmeden, her devirde başka türlü hareket ederek, bir devamlılık ve süreklilik sağlanamamasından kaynaklandığını belirtmiştir. Yazar, batı medeniyetinin esas unsurları olarak da *"ilim, ameli hayata tatbikinden ibaret olan teknik, insan haklarını teminat altına alan hukuk ve hürriyet'i* görmüş ve asıl batılılaşmanın bu prensiplere bağlanmakla gerçekleşeceğini kaydetmiştir.[36]

Peyami Safa, doğu ve batı medeniyetleri arasında bir sentez yapılması görüşündedir. Ayrıca yazar, ruhî ve imanî değerlerden fedakarlık etmeden, batının metot, teknik ve gelişmiş dünyasından bünyemize uyanları almanın taklitçilik olmadığını da savunmuştur.[37]

Erol Güngör, *"Batıda sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan değişmeye modernleşme, batı dışında kalan cemiyetlerin bu değişmeye uyma çabalarına ise Batılılaşma"*[38] diyerek, modernleşme ve Avrupalılaşmayı birbirinden ayırmıştır.[39] Güngör, tüm milletlerin devamlı kültür alışverişi halinde olduğunu ve bu alışverişin

[33] **a.g.e.**, s.150.
[34] Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 3.Baskı, İstanbul, 1992, s.22-23.
[35] Mümtaz Turhan, **Garplılaşmanın Neresindeyiz?**, 4. Baskı, İstanbul, b.t.y-s.61.
[36] **a.g.e.**, s.45-46.
[37] Peyami Safa, **Doğu-Batı Sentezi**, 2.Baskı, İstanbul., 1976.
[38] Erol Güngör, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, 13. Baskı, İstanbul, 1997, s.31.
[39] **a.g.e.**, s.25.

"millî cemiyetlere olduğu kadar medeniyete de büyük bir canlılık kazandırdığını söyleyerek, "millî kültürlerin, bir medeniyetin çeşitli manzaralarından" oluştuğunu belirtip, ayrıca "bizim kültür dediğimiz şey medeniyetin cemiyetlere intikal ediş tarzı veya onlarca benimsenmiş şeklidir"[40] *demiştir.*

D.Mehmet Doğan'a göre, batılılaşma yabancıların baskısı sonucu ortaya çıkmıştır. Doğan, batılılaşmayı her ne isimle anılırsa anılsın (çağdaşlaşma, uygarlaşma, garplılaşma, muasırlaşma vs.) "*bir başkalaşma, kendinden gayri olma*", "*yabancılaşma*" olarak tarif etmekte,[41] batılılaşmanın bizi İslâm aleminden kopardığını söyleyerek, batılılaşmayı, Avrupalı Devletlerin bizi sömürebilmek için, onların zorlamasıyla ve onların çıkarlarına uygun olarak yaptığımız değişiklikler olarak görmektedir.[42]

Cemil Meriç, "*apayrı bir medeniyetin çocuklarıyız, düşman bir medeniyetin,*[43] *"Bütün Kur'an'ları yaksak, bütün camileri yıksak, Avrupalının gözünde Osmanlıyız; Osmanlı, yani İslâm, karanlık, tehlikeli, düşman bir yığın!"*[44] diyerek batılılaşmayı "*yok olmak*" diye tarif etmektedir.[45]

Alaaddin Özdenören, batıyı emperyalist ve kötülüklerin kaynağı olarak görüp, batının temellerini akıl, ilim ve felsefe olarak tespit etmiştir. Tüm bu değerlerin, batıyı Allah'ı inkara götürdüğünü söyleyen Özdenören, aklı putlaştıran batıyı, "*içinde milyonlarca insanı barındıran yeryüzünün en büyük tımarhanesi*" olarak görmektedir. Ve bu durumu da "*kuvvetin ve hayatın bütün kaynaklarını akılda arayan Allah'ı unutan bir uygarlığın sonu*" olarak değerlendirir.[46]

İdris Küçükömer, batının değerlerinin kendi tarihi gelişiminin (kapitalistleşmenin) bir sonucu olarak ortaya çıktığını, Türkiye'nin ise böyle bir süreçten geçmediğini (kapitalistleşmediğini) belirterek, batılılaşmanın kapitalizm sonucu ortaya çıkan bazı üst yapı kurumlarının ithali olduğunu söylemektedir.[47] Ayrıca yazar batılılaşma da Avrupa Devletleri'nin de rolü olduğuna değinerek batılılaşmayı, Avrupa Devletleri'nin yeni pazarlar bulmak için "*kapitalizmin bazı üst yapı kurumlarının benzerlerinin*" kapitalist öncesi toplumlarda kurulması ve yerli işbirlikçiler aranması olarak da görmektedir.[48] Yazar, "*batıcı-laik*" olarak nitelendirdiği kişilerin, "*doğucu-İslamcı*" hatta "*halkçı*" olarak nitelendirdiği kişilerin oluşturacakları bir "*sınıf hareketini*" engellediğini de belirtir. Ve sonuç olarak Türkiye'nin "*kapitalist olmadan batılılaşamayacağını*" iddia eder.[49]

Fikret Başkaya, İdris Küçükömer'i referans göstererek batılılaşmayı bir "*yenilgi tuzağı*" olarak görüp, batılılaşmayı "*bir sömürgeleşme sürecinden başka bir şey değildir*" diye nitelemektedir.[50] Ayrıca

[40] **a.g.e.**, s.87-90.
[41] D.Mehmet Doğan, **Batılılaşma İhaneti**, 18. Baskı, İstanbul, 1998, s.193.
[42] **a.g.e.**, s.11-13.
[43] Cemil Meriç, **Umrandan Uygarlığa**, 3. Baskı, İstanbul, 1998, s.25.
[44] Cemil Meriç, **Jurnal**, C.I., 2. Baskı, İstanbul, 1992, s.383 vd.
[45] Meriç, **Umrandan...**, s.25.
[46] Alaaddin Özdenören, **Batılılaşma Üzerine**, İstanbul, 1983, s.20.
[47] İdris Küçükömer, **Düzenin Yabancılaşması**, İstanbul, b.t.y., s.10.
[48] **a.g.e.**, s.26.
[49] **a.g.e.**, s.12.
[50] Fikret Başkaya, **Paradigmanın İflası**, 6. Baskı, İstanbul, 1997, s.8.

yazara göre, batılılaşmada, gerek Osmanlı, gerekse Cumhuriyet döneminde *"kurum aktarmacılığının"* dışında bir şey yapılmamış ve *"her ikisinin de ortak yanı, yarı sömürgeleşme sürecini"* hızlandırmaları olmuştur.[51]

İlber Ortaylı'ya göre modernleşme, değişmektir. Ona göre modernleşmeyi *"gelişmiş toplumun özelliklerinin az gelişmişler tarafından alınması"* diye tarif etmek, modernleşmeyi yeterince açıklamaz. Çünkü modernleşme, toplumlarda zaten sürekli varolan *"değişmenin değişmesidir"*.[52] *"Yani toplum zaten belli bir ölçüde değişe dururken, ani ve hızlı bir değişme dönemine girilmesi söz konusudur"*. Modernleşme toplumu sarsar ve *"o vakte kadar yaşayan kültür kalıplarını ve kurumları yıkar"*.[53] Modernleşmeyi toplumların değişmesi, değişmeyi de, adeta doğanın yasası olarak gören Ortaylı, Osmanlı Devleti'ni de bu genel kural içerisine sokar. Ona göre, Osmanlı Devleti zaten değişmektedir, ancak bu değişim, herhangi bir zorlama, baskı ya da bilinçli bir yönlendirme sonucu olmamaktadır, kendiliğinden adeta doğanın bir yasası olarak gerçekleşmektedir. Ve herhangi bir tepki, doğululuk-batılılık gibi çatışmalar da ortaya çıkmamaktadır. Ancak Osmanlı Devleti, değişmeyi bir zorunluluk olarak görüp, onu modernleşme haline dönüştürdüğünde, sorunlarda başlamıştır. *"Çünkü artık doğunun yaşaması için batı yaşamının temel kurum ve kurallarını da hemen benimsemesi"* gerekiyordu.[54] Yazar Batı toplumuna ve uygarlığına değişimin toplumu olarak bakmakta, Batılılığı *"değişimi fark eden ve ona müdahale etmeye kalkan bir bilinç olarak"* görmektedir.[55] Bundan dolaylı da Türkiye'de batılılaşma bir dış zorlama veya batıya hayranlık sonucu oluşmamıştır, batılılaşmak bir zorunluluğun sonucu olarak ortaya çıkmıştır.[56] Ve Osmanlı Devleti'nde *"tutucu ve ilerici"* herkes bir değişimden yanadır. Bu konuda bir ayrılık söz konusu değildir. Sorun olan *"o değişikliğin yöntemleridir"*[57] XIX. Yüzyılı kültürel, hukuk ve idare alanında bir dualizm asrı olarak değerlendiren Ortaylı, *"İşte bu sancılı durumdur ki önce Jön Türkleri, sonra Cumhuriyetçileri başarılı bir biçimde radikal çözümler aramaya sevketmiştir. Modernleşme, Batı dediğimiz, Avrupa modeline göre olmuştur. Bu seçim özgürlüğü tanımayan bir modeldir, çünkü Avrupa değişen ve egemen dünya merkezi durumuna gelen bir coğrafya parçasıdır."* diyerek, Türkiye'nin son yüzyıllık tarihinin *"batılılaşma sorunu"* başlığı altında tartışılmasının nedenini bu değişimin getirdiği sorunlara bağlamıştır.[58]

SONUÇ

Değişme ve ilerleme düşüncesine dayalı olup, tarihsel bir gelişimin sonucu olarak ortaya çıkan modernleşme ile batılıların modernleşme kuramı birbirinden farklı amaç ve özelliklere sahiptir.Öncelikle modernleşme kuramı batılılarca masa başında üretilmiş olup;batılıların dünya egemenliğini sağlamak gibi bir özelliğe de sahiptir.Modernleşme ise bir takım devletlerde doğal bir süreç olarak bir takım devletler de ise bazı zorunluluklar sonucu

[51] **a.g.e.**, s.50.
[52] İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 3. Baskı, İstanbul, 1995, s.9-10.
[53] İlber Ortaylı, **Gelenekten Geleceğe**, İstanbul, 1982, s.7.
[54] *a.g.m.*, s.8.
[55] Ortaylı, **İmparatorluğun....**, s.14.
[56] **a.g.e.**, s.19.
[57] İlber Ortaylı, **Gelenekten...**, s.20.
[58] İlber Ortaylı, *"Batılılaşma Sorunu"*, **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi.**, C.I., (134-138)s.138.

ortaya çıkmış bir süreçtir.Bundan dolayı bu iki konu birbirinden ayrı olarak düşünülmeli ve değerlendirilmelidir.

Türkiye'de de tamamen içinde bulunulan şartların zorlaması ile başlayan bu süreç, yukarıda da görüldüğü gibi düşünürlerimizce farklı şekillerde değerlendirilmiş ve üzerinde kesin bir anlaşma sağlanamamıştır.Sonuçta düşünürlerimizin modernleşme, batılılaşma, çağdaşlaşma vs. olarak isimlendirdikleri kavramlarla ilgili düşünceleri, cevaplarını bulmakta güçlük çektiğimiz, sayısını daha da fazlalaştırabileceğimiz şu soruları beraberinde getirmiştir:

Batılılaşma bir zorunluluk sonucu mu ortaya çıktı? Yoksa bir özenti miydi? Ya da bir ideal midir?

Batılılaşmakla bir ihanet mi işlendi? Batılılaşmak mı? Modernleşmek mi? Çağdaşlaşmak mı?

Batılılaşmakla çağdaş uygarlık düzeyine ulaşabilir miyiz? Çağdaş uygarlık nedir? Batılılaşmak ama nasıl? Batı: Hangi Batı? Emperyalist Batı mı? Aydınlanmacı Batı mı? hangisini olacağız?

Bu durum bize gösteriyor ki, batılılaşma ile ilgili düşüncelerini açıklayan düşünürlerimizi, batılılaşma taraftarı olanlar veya batılılaşmaya karşı olanlar şeklinde basitçe iki kısma ayırmak mümkün değildir. Çünkü, bu iki ana düşüncenin "*her biri, kendi içinde birbirinden çok farklı, hatta bazen birbirine zıt başka*" düşünceleri de içeriyor.[59] Böylece Türkiye'de batılılaşma kavramı, Abdullah Kaygı'nın deyimiyle "*çoğu kez, bilgisel olarak hesabı verilmeden, hemen hemen herkesin kendi dünya görüşüne (ve Batı'yı nasıl gördüğüne) göre bir içerikte farz ettiği, hatta çoğu kez aynı yazar ve düşünür tarafından bile bir yerde başka, öteki yerde başka bir içerikte farz edilen ve yalnızca değer atfetmeler için kullanılan kavram veya*" kavramlar[60] olarak ortaya çıkmaktadır.

Bundan dolayı da, modernleşme, batılılaşma, çağdaşlaşma veya yenileşme olarak nitelendirilen kavramların, Türkiye ve/veya Türk Milleti'nin gerçeklerine göre tanımlanması gerekmektedir. Çünkü kavramların içi nasıl doldurulursa, toplumda da, o şekle uygun ortak bir düşünce ve tavır gelişir.[61] Bu düşünceye uygun olarak, modernleşme, çağdaşlaşma, batılılaşma vs. kavramları, "millî kültürlerin kendilerini ve bütün dünyayı tahlil ederek, bunlardan elde edeceği değerleri, kendi dinamizmleriyle ve yaratıcılıklarıyla yeniden kullanabilme becerisini gösterebilmeleri ve yeniden kurabilmeleri" [62] şeklinde tarif edilecek olursa; Türk toplumu kendi değerlerine yabancılaşmadan, değerlerini kaybedeceğim diye bir tutuculuk da sergilemeden, dış dünyaya açık ve kendi değerleri üzerinde değişme ve gelişmeye açık bir toplum olacaktır.

[59] Abdullah Kaygı, **Türk Düşüncesinde Çağdaşlaşma**, Ankara, 1992, s.375.

[60] **a.g.e.**, s.379.

[61] Özer Ozankaya, "*Çağdaşlaşma Üzerine*", **Türk Dili**, Yıl: 29, C.XL, Sayı: 338, (267-270) Kasım 1979, s.267.

[62] Bahaeddin Yediyıldız, "*Atatürk'te Millî Kültür ve Çağdaşlaşma*", **Türk Ocakları Eskişehir Şubesi Atatürk'ü Anlama Konferansları: 3**, (1-12) Ocak-Şubat 2000, s.4.

KAYNAKLAR

Aydın Suavi, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Ankara, 1993.

Başkaya Fikret, **Paradigmanın İflası**, 6. Baskı, İstanbul, 1997.

Belge Murat, *"Cumhuriyet Döneminde Batılılaşma"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.I., (260-264).

Berkes Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, 1978.

Bozdoğan Sibel - Kasaba Reşat, **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, Çev.: Elhüseyni Nurettin, İstanbul, 1998.

Coşkun İsmail, *"Modernleşme Kuramı Üzerine"*, **Sosyoloji Dergisi**, 3.dizi,1.sayı'dan ayrı basım, İst. Üni.Ed.Fak., (289-304) İstanbul, 1989.

Doğan D.Mehmet, **Batılılaşma İhaneti**, 18. Baskı, İstanbul, 1998.

Eisenstadt S.N., *"Kemalist Yönetim ve Modernleşme: Bazı Karşılaştırmalı ve Analitik Görüşler"*, **Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi**, Yay.Haz.: Jacop M. Landau, Çev.: Meral Alakuş, (19-37) İstanbul, 1999.

Güngör Erol, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, 13. Baskı, İstanbul, 1997.

Günyol Vedat, *"Batılılaşma"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, (255-259) C.I.

Heper Metin, **Modernleşme ve Bürokrasi**, Ankara, 1973.

Heper Metin, **Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme**, İstanbul, 1977.

Karatepe Şükrü, **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, 2.Baskı, İstanbul, 1997.

Kasaba Reşat, *"Eski İle Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm"*, **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, Çev.: Nurettin Elhüseyni, (12-28) İstanbul, 1998.

Kaygı Abdullah, **Türk Düşüncesinde Çağdaşlaşma**, Ankara, 1992.

Kongar Emre, **Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürk**, İstanbul, 1983.

Kongar Emre, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, İstanbul, 1981.

Köker Levent, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, 3.Baskı, İstanbul, 1995.

Küçükömer İdris, **Düzenin Yabancılaşması**, İstanbul, b.t.y.

Meriç Cemil, **Jurnal**, C.I., 2. Baskı, İstanbul, 1992.

Meriç Cemil, **Umrandan Uygarlığa**, 3. Baskı, İstanbul, 1998. Ortaylı İlber, *"Batılılaşma Sorunu"*, **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi.**, C.I., (134-138).

Ortaylı İlber, **Gelenekten Geleceğe**, İstanbul, 1982.

Ortaylı İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 3. Baskı, İstanbul, 1995.

Ozankaya Özer, *"Çağdaşlaşma Üzerine"*, **Türk Dili**, Yıl: 29, C.XL, Sayı: 338, (267-270) Kasım 1979.

Özdenören Alaaddin, **Batılılaşma Üzerine**, İstanbul, 1983.

Safa Peyami, **Doğu-Batı Sentezi**, 2.Baskı, İstanbul., 1976.

Sarıbay Ali Yaşar, **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslâm**, 2.Baskı, İstanbul, 1995.

Sinanoğlu Suat, **Türk Hümanizmi**, 2. Baskı, Ankara, 1988.

Timur Taner, **Osmanlı Çalışmaları**, 3.Baskı, Ankara, 1998.

Tunaya Tarık Zafer, *"Batılılaşmada Temel Araştırmalar ve Yaklaşımlar"*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.I, (238-239).

Turhan Mümtaz, **Garplılaşmanın Neresindeyiz?**, 4. Baskı, İstanbul, b.t.y.

Türköne Mümtaz'er, **Modernleşme, Laiklik ve Demokrasi**, Ankara, 1994.

Ülken Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 3.Baskı, İstanbul, 1992.

Yediyıldız Bahaeddin, *"Atatürk'te Millî Kültür ve Çağdaşlaşma"*, **Türk Ocakları Eskişehir Şubesi Atatürk'ü Anlama Konferansları: 3**, (1-12) Ocak-Şubat 2000.

Yediyıldız Bahaeddin, *"Batılılaşmanın Temelleri Üzerine Bazı Düşünceler"*, **Birinci Milli Türkoloji Kongresi** (İstanbul, 6-9 Şubat 1978), (328-335) İstanbul, 1980.